

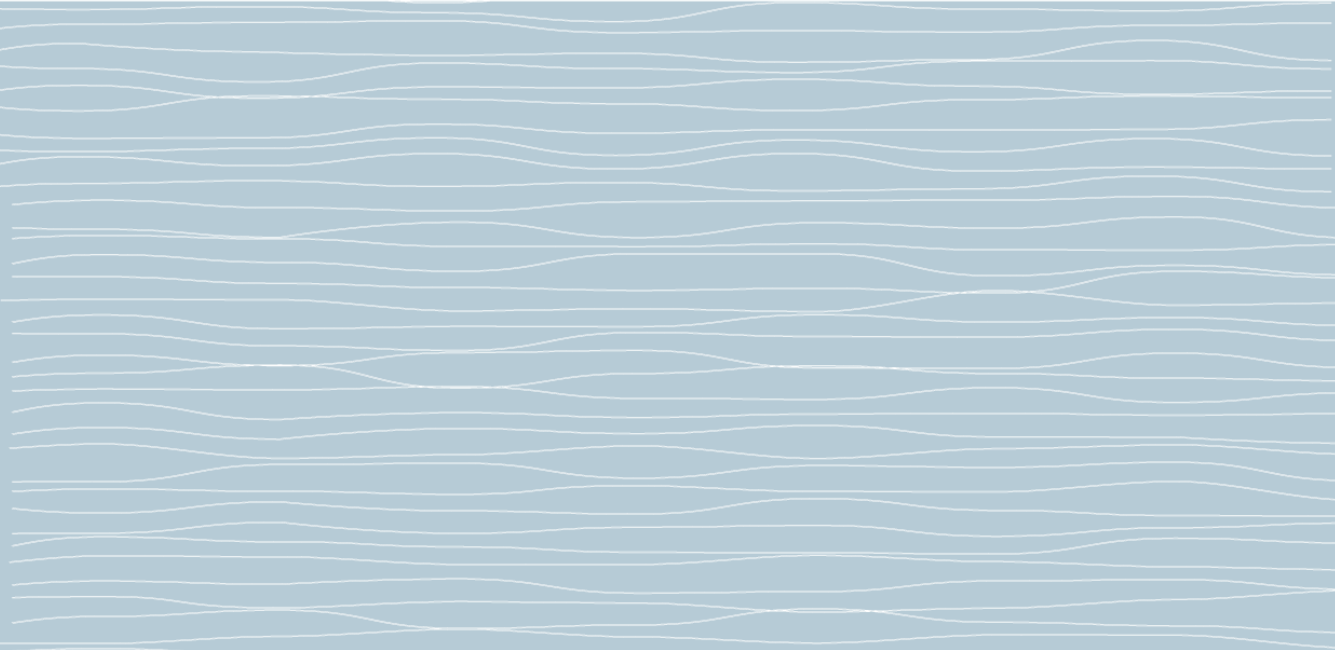
INGEN SAMSTÄMMIGHET – SÅ BRA FÖR KREATIVITETEN!

LARS VINELL

SÄRTRYCK ur Magnus Henrekson, red. (2009), *IFN/IUI 1939–2009*.

Sju decennier av forskning om ett näringsliv i utveckling.

Stockholm: Ekerlids.

KAPITEL 26

INGEN SAMSTÄMMIGHET – SÅ BRA FÖR KREATIVITETEN!*

LARS VINELL

Jag kom till IUI i syfte att lära. Därför blev jag förvånad när jag fick uppdraget att vara den ende som skulle publicera sig minst tre gånger om året utan uppbackning av organisationen i övrigt. Född vid Klarälven var jag visserligen van vid att bada i kallt vatten, men det här borde ha känts som att simma hundra meter i en isvak. Det gjorde det inte. Tvärtom såg jag med glädje fram mot uppgiften. Fick jag lära mig något? Visst, men inte på det sätt jag tänkt mig. Det var inte så mycket djupdykning i vetenskapliga rapporter och avancerade läroböcker som blev inkörsporten till ett fascinerande liv som yrkesekonom. Att studera den typen av material är givetvis nödvändigt för en yrkesman inom alla intellektuella områden, men utvecklingen för både individerna och organisationerna i fråga skapas enligt min erfarenhet ofta i de oplanerade samtalen, som kan handla om allt utom det område där en problemlösning söks. Fokus är definitivt inte liktydigt med tunnelseende. Kafferaster kan alltså vara synnerligen produktiva – särskilt om samstämmigheten mellan kaffedrickarna lyser med sin frånvaro.

SNABBT UTSEDD TILL SPECIALIST PÅ KONJUNKTURANALYS

När Ragnar Bentzel, ”Naja”, anställde mig var avsikten att jag skulle arbeta med marknadsanalyser med John Ekström som handledare. Redan första dagen på jobbet föreslog Naja att jag i stället skulle ägna större delen av min tid åt institutets konjunkturanalyser; att IUI sysslade med sådana frågor var för mig en överraskning. Jag antog lydigt budet under förutsättning att jag skulle få hjälp av erfarna forskare. Så blev definitivt inte fallet. Jag fick liksom mina företrädare ensam svara för *Det ekonomiska läget*, som var namnet på den skrift som utkom tre gånger om året. Utgivare var Svenska Arbetsgivareföreningens sektion för före-

* Ett varmt tack till Lars Kritz och Bo Hagskog för synpunkter på en tidigare version av detta kapitel.

tagsnämnder. Innehållet skulle dock IUI helt ansvara för. Styrkan i detta oberoende skulle jag två år senare komma att starkt ifrågasätta.

I mitt arbete ingick – förutom att analysera data och skriva rapporten – också att svara för layout, korrekturläsning och all kontakt med tryckeriet. Rapportens målgrupp var som framgick företagsnämnderna, vilka var en sorts diskussionsklubbar med deltagare från företagsledningen och facken.¹ Till uppgiften hörde också att två gånger om året lämna underlag till ett bildspel baserat på den senaste konjunkturrapporten. Den producerades av Kursverksamheten Vår Ekonomi (KVE), under överinseende av SAF-ekonomerna och mig. Jag måste erkänna att jag med glädje överlät större delen av detta ansvar till Karl-Olof Faxén, högt skattad nationalekonom, och hans medarbetare på SAF.

Rapporttiderna var mars, juni och september/oktober. Det första och tredje numret var allmänna konjunkturanalyser, medan nummer två fokuserades på de olika industribranscherna. Industrin fick även huvudutrymmet i de övriga rapporterna. Få ord spilldes på den privata konsumtionens utveckling och sammansättning. Belysningen av de finansiella marknaderna var också nedtonad. Den inhemska obligationsmarknaden var nämligen starkt reglerad och likviditeten på aktiemarknaden var alldeles för låg för att göra effektiviteten i prisbildningen trovärdig. På valutaområdet rådde Bretton-Woods-avtalet. Det fanns bl.a. därför knappast någon koppling mellan finansmarknaderna och företagens interna avkastningskrav.

Rapporterna var med hänsyn till sin utformning aldrig en miniversion av Konjunkturinstitutets periodiska analyser. De var helt enkelt komponerade för att passa som diskussionsunderlag för *industriföretagens* företagsnämnder, vilket i sin tur återspeglar den tyngd som industrin upplevdes ha och *de facto* hade för svenskt näringsliv.

Jag vet inte vilken bakgrund mina föregångare Åke Ortmark, Göran Ahrsjö, Jan Gillberg och Lars Wohlin hade när de skrev sina första konjunkturrapporter. Själv kände jag mig klart osäker på min förmåga, trots att jag inte utan framgång ägnat stort intresse åt studierna i nationalekonomi; jag fick bl.a. Heckscherstipendiet för bästa uppsats. På Handelshögskolan hade vi dock ingen lärobok som förmedlade grunderna i makroekonomisk analys, även om Erik Lundbergs *Konjunkturer och ekonomisk politik*, som var obligatorisk även för ett betyg, förutsatte sådan kunskap. Däremot uppmuntrades vi på seminarier av både Bertil Ohlin och Erik Dahmén att följa den ekonomisk-politiska debatten. Av en ren tillfällighet kom jag dock att läsa Schneiders *Einführung in die Wirtschaftstheorie*,

¹ Företagsnämnderna härrörde från ett avtal mellan SAF och LO 1946. Nämndernas arbete skulle enligt avtalstexten fokuseras på frågor rörande produktionseffektivitet. Det skulle däremot inte behandla lönefrågor.

makrodelen (3:e volymen från 1957), som innehöll just sådant material som jag saknat i kurslitteraturen. Framför allt var boken ett perfekt komplement till Bertil Ohlins mycket intressanta och stundtals underhållande föreläsningar om Keynes makroansats. Jag hade också studerat Gottfried Haberlers *Prosperity and Depression*. Denna samlade bokkunskap tyckte jag var en ganska bräcklig grund för praktiska konjunkturbedömningar.

Jag fick dock inte mycket tid att tveka; den första rapporten skulle ut inom så kort tid att den borde ha varit klar i ett första utkast när jag anställdes. Min företrädare Lars Wohlin hjälpte mig att hitta bra datakällor för analyser av den internationella ekonomin. Aktuella kunskaper om den svenska konjunkturen fick jag från Konjunkturinstitutet och Statistiska centralbyrån. När jag efter någon månad presenterade manuset för Naja blev jag förvånad över att han knappast hade någon saksynpunkt men många bra förslag till formuleringar av budskapet; hans egna manus var språkligt alltid synnerligen väl genomarbetade. Snart blev det uppenbart att varken han eller någon annan av forskarna var särskilt intresserade av konjunkturrapporten. Med andra ord kunde jag sköta konjunkturanalysen helt efter eget behag.

Efter en tid efterträdde Naja professor Erik Lindahl i Uppsala som rådgivare till Göteborgsbanken. Det medförde att han kom att ha ett övergripande ansvar för bankens månatliga konjunkturöversikter, vilka utarbetades av Martin Josephson, som var chef för bankens ekonomiska sekretariat i Stockholm. I denna funktion skulle Naja i varje nummer skriva två sidor allmän sammanfattning. Denna uppgift delegerades till mig, vilket jag uppskattade då det gav mig en bra kas-saförstärkning. Det ledde också till att mina kontakter med Naja ökade kraftigt då vi för varje rapport gick igenom Josephsons mycket utförliga analysunderlag. Därigenom fick jag också möjlighet att en gång i månaden diskutera konjunktur-utvecklingen dels med en mycket kunnig, klok och tillika sällsynt trevlig nationalekonom, dels med en noggrann analytiker som hade gedigen praktisk kunskap om bankvärlden. Detta höjde definitivt kvaliteten på mina texter.

Redan efter tre IUI-rapporter blev jag allt mindre stimulerad av konjunkturanalysen. Orsaken var framför allt att ”så lite hände i vår ekonomi”. Som analytiker och skribent saknade jag de stora variationerna i produktion, sysselsättning och prisnivå. Med andra ord: något kul att skriva om. Den litteratur om konjunkturer jag hade läst var präglad av mellankrigstidens dramatiska skeenden. Om jag vore ung ekonomijournalist i dag skulle jag förmodligen med entusiasm ha tuggat i mig alla data om finanskrisen och om en real ekonomi i kraftig nedgång för att spotta ur mig ödesmättade analyser. – Nej förresten, jag är ju värm-länning och vet att ”allt ordner sej”.

Den svenska produktionsutvecklingen 1950–1969 framgår av följande tabell:

Årlig tillväxt i BNP, %	1950–69	1950–59	1960–69
Medelvärde	3,9	3,3	4,4
Standardavvikelse	1,4	1,4	1,4

Årlig tillväxt i industriproduktion, %	1950–69	1950–59	1960–69
Medelvärde	6,1	4,2	7,8
Standardavvikelse	2,9	3,0	1,2

Källa: SCB.

Tillväxten var under nämnda perioder extremt hög och obruten – bortsett från korta svackor 1951 och 1958. Inte ens vid fokusering på tillväxtcykler finner en hängiven konjunkturanalytiker några intressanta fluktuationer att belysa. Jag minns dock att många industriledare var mycket bekymrade för utvecklingen 1962. Visst hade de all anledning. BNP:s ökningstakt föll från 5,7 procent 1961 till 4,3 procent 1962. Sistnämnda år hamnade industriproduktionens ökning under sexprocentstrecket. Vilken svacka! Vissa branscher, bl.a. stålindustrin, drabbades dock av en klar nedgång i efterfrågan vid denna tid.² Vinsterna föll.

Andra stabilitetsindikatorer som arbetslöshet och inflation föreföll heller inte oroväckande. Antalet öppet arbetslösa som andel av arbetskraften låg stadigt mellan en och två procent. Inflationen var mycket debatterad under 1950-talet men efter ”engångsinflationen” som följde på Koreakriget hade ökningstakten i den allmänna prisnivån i genomsnitt legat under tre procent per år fram till den tid jag började på IUI. Inflationstakten höjdes 1961–69 till ca fyra procent per år. Risken för en skenande inflation upplevdes som låg.

OLÄMPLIG ANALYS

När jag skrev rapporterna för företagsnämnderna utgick jag från att de hade en stor läsekrets. Den inställningen var inte baserad på några marknadsundersökningar utan fungerade helt enkelt som ett inspirationsmedel. I själva verket fick jag ytterst få kommentarer från företagen. Det hörde till undantagen att rapporterna kom-

² Då lager och orderstockar i förhållande till produktionsnivån under de berörda decennierna var mycket högre än i dag blev kopplingen mellan orderingång och leveranser långt ifrån uppenbar. Produktionstiderna var också långa jämfört med i dag. Lagren av varor i arbete var alltså betydande. Orderingången kunde följaktligen gå ner rätt kraftigt inom t.ex. verkstadsindustrin utan att det kom att slå igenom på produktion och leveranser. Lagren och orderstockarna tog stöten. I min avhandling lyckades jag visa att det bristande cykliska sambandet mellan stålförbrukningen och produktionen hos stålkonsumenterna i det närmaste helt kunde hänföras till variationer i stål i arbete hos dessa företag.

menterades i tidningarna, så vitt jag vet endast en gång i Stockholmspressen. Det var det enda tillfälle en pressrelease hade skickats ut. SAF:s vd Bertil Kugelberg hade dock uppenbarligen läst höstrapporten 1963 eller ett referat av denna.

En morgon i oktober 1963 kom Lars Nabseth, som då var tillförordnad vd på IUI, in på mitt rum, kritvit i ansiktet, och frågade uppbragt: "Vad sjutton har du skrivit?" Då jag förstod att det gällde konjunkturrapporten gav jag honom den. Några timmar senare kom Lars tillbaka betydligt lugnare och konstaterade att "det här var ju inte så farligt".

I ottan samma dag hade Kugelberg ringt Lars Nabseth och öst galla över den katastrofala konjunkturrapporten, som förebådade högkonjunktur under 1964. SAF och LO stod inför avtalsförhandlingar och LO:s egen rapport andades konjunkturpessimism. "Rapporten stämmer inte överens med våra bedömningar" var enligt Kugelberg budskapet från många företagsledare. Jag måste medge att jag inte blev särdeles bekymrad utan snarare belåten över att *Det ekonomiska läget* kunde bli föremål för heta känslor. Samtidigt var jag förvånad över hur någon som tagit del av data över den ekonomiska situationen, som den kunde bedömas i oktober 1963, kunde komma till en annan bedömning än min, dvs. att industrin i varje fall i fråga om produktionsvolymen hade en mycket stark period framför sig.

Orderingången till verkstadsindustrin som stod för den dominerande delen av den totala industriproduktionen, var mycket starkt uppåtgående. Därtill kom att massalagren på kontinenten föreföll vara tömda. En rejäl uppgång i efterfrågan på papper tycktes också vara på gång. Med ett sådant utgångsläge kunde det inte gå annat än bra för svensk ekonomi i sin helhet. Jag hade också från Jernkontoret och Uddeholmskoncernen fått klara indikationer på att orderingångskurvan för stålverken under hösten 1963 pekade mot skyn. Effekten av förändringar i de totala lagerinvesteringarna i handelsfärdigt stål var vid den tiden så kraftig att orderingången till stålverken från svenska företag tenderade att vända före orderingången till verkstadsindustrin; verkan föreföll komma före orsaken. Den s.k. acceleratoreffekten gjorde också att de milda variationerna i produktionsstegringstakten hos den stålförbrukande industrin, gav mycket kraftiga utslag på ståltillförseln. De här processerna kom jag senare att belysa i min avhandling *Business Cycles and Steel Markets*.

SAF:s reaktion fick mig att framföra två alternativa önskemål till IUI:s ledning: Antingen måste vårt oberoende markeras eller så får SAF helt enkelt ta över konjunkturrapporten. Med tiden kom både SAF och Industriförbundet att löpande producera konjunkturanalyser. Efter denna milda kontrovers hade dock mitt intresse för att fortsätta som IUI:s konjunkturskribent svalnat. När jag 1964 fick erbjudandet av den tidigare IUI-chefen Ragnar Sundén att starta ekonomisk forskning vid Jernkontoret, tvekade jag inte ett ögonblick att acceptera detta.

För mig hade perioden med konjunkturanalys varit mycket nyttig. Jag fick framför allt lära mig att få rapporter ur händerna. En viktig lärdom var också att dra slutsatser från de många utländska konjunkturrapporter – främst tyska, engelska och franska – jag använde mig av. När det gällde prognoserna tog somliga ut svängarna medan andra var mycket försiktiga. Konjunkturinstitutet sållade sig till de senare. Prognosen för industriproduktionens årliga ökningstakt slutade, som jag minns det, alltid på fem procent, oberoende av förutsättningarna. Som årsgenomsnitt för 1960-talet var de prognoserna i underkant.

I mina rapporter betydde prognosernas numeriska preciseringar inte särskilt mycket. Mitt mål var att ge en så relevant och välgrundad beskrivning av utgångsläge och tendenser som möjligt. Föreföll tendenser robusta lät jag dem leda till allmänna slutsatser om den närmaste framtiden. Det Kugelberg inte gillade i min rapport var förmodligen inte prognoserna utan redogörelsen för fakta. Jag fick aldrig tillfälle att känna glädje över att utvecklingen gick ”min väg”. När data för 1964 presenterades hade jag lämnat historien bakom mig. Jag hade dock lovat mig själv att aldrig mer skriva en konjunkturrapport, ett löfte jag hållit så gott som fullständigt. Min insats har inte heller behövts. Med tiden kom antalet konjunkturprognoser som kommenterades på pressens affärssidor att bli mycket stort. Det är förmodligen ingen entydigt bra utveckling. Intresset vid bevakningen av ekonomin riskerar att fokuseras så starkt på den nära framtiden, att problem som rör strukturförskjutningar kommer alltför mycket i bakgrunden. Om bankerna använt resurserna för konjunkturanalys till att i stället kritiskt granska den egna sektorns utveckling och problem kanske den på alltför många ställen ohållbara riskexponeringen hade upptäckts innan den dokumenterades i massiva räddningsaktioner från ägarna och staten. Jag tror inte att ett bortfall av bankernas konjunkturanalys skulle äventyra samhällsekonomin.

MIN RELATION TILL NÅGRA SENIORA FORSKARE

Trots att mitt intresse för konjunkturrapporterna sjönk med tiden var trivseln med arbetsplatsen och kollegorna oförändrat hög. I mina ögon var Naja och Erik Höök, som var biträdande chef, ett perfekt ledarpar. Naja var både ekonomisk teoretiker och statistiker. Eriks fokus lades, som jag uppfattade det, på institutionell ekonomi och empiri. Båda var utomordentligt goda analytiker och därtill mycket hjälpsamma mot yngre kollegor. Även i övrigt fann jag att attityden mot nya medarbetare hos de mer erfarna forskarna var mycket positiv, trots att de flesta var begåvade med den egocentricitet som krävs för att slå sig fram inom vetenskapen. Kamratskapet bland ”juniorforskarna” upplevde jag som mycket gott.

IUI:s ”affärsidé” gällde strukturfrågor. Konjunkturproblemen betraktades på

sina håll som lösta. Ekonomisk tillväxt och allmän jämvikt var högsta mode. Den internationella stjärnstatusen på området bars av Robert Solow, 1987 belönad med Riksbankens ekonomipris till Alfred Nobels minne. På IUI och – jag vågar gissa även bland svenska ekonomer i övrigt – var Karl Jungenfelt riktningens främste och ivrigast förespråkande proselyt. Kalle forskade om löneandelen i den svenska ekonomin. Studien var till sin ursprungliga uppläggning empirisk, men hans avhandling, som publicerades 1966, präglas av allmän jämvikt, här i dynamisk utformning. Kalle och jag var i fråga om inriktning varandras motsatser. Jag var när jag kom till IUI full av vilda idéer om att bygga in praktiska marknadsföringsaspekter i mikroteorin, en vidareutveckling av Abbots (1955) och Shubiks (1961) ansatser samt Arne Rasmussens (1955) och Gösta Mickwitz (1959) avhandlingar; en inte helt onaturlig syn med tanke på min bakgrund i företags- och nationalekonomi.³ Kalle hade en gedigen utbildning i nationalekonomi med Erik Lindahl, Tord Palander och Herman Wold som lärare. Han blev nog ganska trött på mina utläggningar. Jag flyttade säkerligen inte honom en millimeter, men han fick däremot mig att fördjupa mina kunskaper i ekonomisk teori, givetvis inklusive jämviktstillväxt, vilket jag är honom djupt tacksam för. Jag måste dock erkänna att jag än i dag närmast känner en pliktskyldig vördnad inför allmän jämviktsteori. Dess tillämpning på prisbildningen för risktillgångar – min inriktning de senaste tjugo åren – har bara ställt till trassel och lett till resultat som knappast har någon överensstämmelse med verkligheten.⁴ Självklart har jag emellertid, liksom förmodligen de flesta nationalekonomer, haft en bakomliggande föreställning om allmän jämvikt i mer eller mindre alla ekonomiska studier jag genomfört.

En annan av de erfarna forskarna jag hade mycket kontakt med var Bengt Höglund. Bengt var en lågmäld men mycket bildad ekonom med stor distans både till sig själv och ”storheterna” på det ekonomiska forskningsfältet. Tillsammans med Lars Werin, senare professor vid Stockholms universitet, gjorde han den första och den hittills i särklass mest utförliga input-outputstudien av svensk ekonomi. Tabellerna omfattar hela 127 produktionssektorer. Resultatet publicerades 1964 i IUI-boken *The Production System of the Swedish Economy*. Jag tror inte att någon utnyttjat deras arbete så mycket som jag. Dels hade deras tabeller en oerhört stor betydelse för den del av min doktorsavhandling som försökte förklara stålförbrukningens variationer, dels kom jag att använda dessa tabeller i marknadsundersökningar av skilda slag. Inom Uddeholms Stål, där jag senare kom att arbeta, byggde jag upp en förenklad bild av produktionsprocessen med utgångspunkt i input-outputmodellen. Det gällde att snabbt finna hyfsade svar på

³ Se även Vinell (1961).

⁴ Denna ståndpunkt motiveras i Vinell (2007).

frågor av typen: hur påverkas verksamheten av specificerade produktmixförskjutningar, prisförändringar på legeringsämnen och löneökningar? Om Höglund och Werins input-outputstudie var en gigantisk prestation i fråga om dataarbete, innehöll Bengts avhandling förmodligen inte en siffra förutom sidnumreringen. Den var i stället en filosofisk betraktelse om relationerna mellan hypoteser och datavärld. Boken, *Modell och observationer*, publicerades av IUI 1966.

I det här sammanhanget kan jag inte undgå att nämna Erik Dahmén, professor och tidigare IUI-chef. Jag hade redan på Handels fått mycket god kontakt med honom. Jämte Bertil Ohlin var det han som väckte mitt intresse för nationalekonomi. Eriks utpräglat historiska och institutionella ansats i den ekonomiska analysen gav honom en unik plattform i den ekonomisk-politiska debatten. Han kom att starkt påverka mitt eget tänkande. Själv hade jag utan att vara matematiker en tendens till att väl tidigt ta till formelapparaten i mitt analysarbete. Genom att se problem i ett utvecklingsperspektiv och ta hänsyn till institutionella restriktioner tvingades jag tänka igenom många aspekter på ett problem innan jag kunde göra en framställning som hade ”erkänt vetenskaplig prägel”. Erik kom över huvud taget aldrig fram till algebran. Det behövde han inte. De många alster han bidragit med var lysande inslag i den svenska ekonomiska analysen. Jag hade löpande kontakt med Erik under IUI-tiden och hade nöjet att få assistera honom vid några tillfällen bl.a. med data och analys till det föredrag Marcus Wallenberg höll vid sin avgång som ordförande för Industriförbundet 1964. När jag några år senare flyttade till Saltsjö-Duvnäs, där Erik bodde, kom vi allt närmare varandra – inte bara professionellt. Det skulle ha varit spännande att diskutera dagens problem med honom i termer av ”skapande förstörelse”, en av Schumpeters termer som Erik införde i den svenska debatten. Det speciella i dagens ekonomiska bild är att den pågående nedbrytningen av bilismen byggd på bensinmotorn, sker innan de nya innovationerna på området hunnit förverkligas; men de finns uppenbarligen i marknadens förväntningar. Köpen senareläggs av konsumenter och företag i väntan på nya produkter, som ”de vet” ska komma. Ett nytt ”utvecklingsblock” – en Dahmén-term – baserad på nya drivmedel finns alltså i framtidsförväntningarna.

Det är naturligt att författare oavsett inriktning är förtjusta i sina egna verk; de skriver ju för att de har något att säga. Erik Dahmén var inget undantag. Det var hans humoristiska fru, Margit, väl medveten om. När jag en kväll efter arbetet steg av Saltsjöbadståget, såg jag att Erik satt kvar djupt försjunken i en skrift. Väl hemkommen ringde jag därför Margit, det var före mobilåldern, och meddelade att Erik skulle komma för sent till middagen. Då jag nämnde orsaken kom svaret omedelbart på härlig skånska: ”Då läste han säkert något som han själv skrivit.”

IUI-ANDAN

IUI:s produktion var på min tid huvudsakligen monografier. Under arbetets gång behandlades versioner av dessa på seminarier, vilka jag i regel fann synnerligen givande. Genomgångarna kunde bli mycket tuffa. Ryggdunkningar tillhörde undantagen. Varken Naja eller Erik Höök fick mildare behandling än de övriga på grund av sitt chefskap. Snarare tvärtom. Naja själv lade ner stor möda på att få olika författare att kraftigt skära ner sina texter. I och för sig kunde han motivera sin ståndpunkt med sitt kostnadsansvar. Det helt avgörande skälet var emellertid att han ville att författarna skulle beskriva sin analys och sina resultat på ett enkelt och klart sätt. Protesterna från författarna i fråga var givetvis kraftiga, men Naja var förberedd med mycket klara argument.

Seminarierna visade tydligt olikheter i ansats och framställning hos olika forskare. Somliga föredrog att formulera och utveckla hypoteser matematiskt, andra höll sig till en ren verbal gestaltning. Att matematiken inom ekonomisk teori ibland kan bli svårförståelig accepterar de flesta, men acceptansen är långt lägre när det gäller en avancerad verbal framställning, hur korrekt den än är. Leif Mutén, IUI:s mycket begåvade expert i beskattningsteori, verkade ha varit född med en extremt välutvecklad meningsbyggnadsgenerator, som han använde i både tal och skrift. Vid en debatt om nationalbudgeten på 1960-talet där Leif deltog, hängde Gunnar Sträng i likhet med övriga närvarande inte med i svängarna, men fann ändå en tråd: ”i en av Muténs två meningar fann jag en bisats som jag begrep...”. När Leifs skrift om bruttovinstbeskattning skulle upp till seminarium, var deltagandet stort. Jag tror de flesta ville veta vad de hade missat i läsningen, dvs. det mesta. Här hade Leif lämnat Cicero bakom sig i fråga om satskonstruktion. Opponent var Östen Johansson, en mycket noggrann analytiker. Han hade steg för steg omvandlat Leifs framställning till algebra. Den begrep vi, men vi förstod också genom Östen att Leifs text faktiskt var både intressant och begriplig, förutsatt att man läst den med skrupulös behandling av varje mening.

De tuffa tagen på seminarier kom också att karaktärisera många IUI:ares deltagande i offentliga debatter. Kalle Jungenfelts och Östen Johanssons recension av en kollegas avhandling i utrikeshandelsteori var fjärran från en lätt kindpust. När Göran Albinsson Bruhner 1963 skrev en rätt nedgörande recension av Åke Ortmarks bok *Sveket mot konsumenterna* fick det Willy Maria Lundberg att reagera och med förakt tala om IUI-andan.

Seminarier och debatter i all ära men i mitt minne skapades andan på IUI av kaffepauserna klockan 3. Här diskuterades allt från teorier, avhandlingar i ekonomi, skvaller om forskare utanför IUI och ekonomisk politik, till kärnfrågan om vem som var bäst i bordtennis. Den tvisten fick sin slutgiltiga lösning då vi samlades en kväll på Bosön för en utslagningstävling. I förväg fanns åtminstone fem personer

som ansåg sig som givna vinnare, däribland Naja. Segern togs hem av Jan Beckeman. Bortförklaringarna från de övriga (inklusive mig själv) var mångfasetterade.

En av de livligaste deltagarna i övriga frågor var Göran Albinsson Bruhner – av de renläriga betraktad som en massproducent av böcker. Nog fick han fram många studier under sin tid på IUI, men ingen av dem jag har tagit del av har ens i detaljer hastverkets kännetecken. De håller en mycket hög kvalitet. Boken om populärpressen (Albinsson 1962) var dessutom härligt underhållande, en egenskap som verkar vara oförenlig med dagens krav på forskningsrapporter. När diskussionerna blev väl hetsiga brukade Erik Höök lägga sig i debatten. Han hade en stor förmåga att få upprörda känslor att svalna. Jag hade stor behållning av dessa diskussioner, genom vilka jag bl.a. fick kunskap om forskningsinriktningen på de olika universiteten och om de ekonomer som var verksamma där. Jag rekommenderar läsarna att ta del av Lars Kritz uppsats ”En helt vanlig dag på IUI” i en vänbok till Naja för att få en underhållande men realistisk bild av diskussionerna på kaffepausen. När jag skriver dessa rader slår det mig hur olika vi var och hur skilda intresseområden vi hade – vi som satt kring kaffebordet. Och hur starkt stred många inte för sina uppfattningar! I det spänningsfältet ligger förmodligen en betydande del av förklaringen till de många intressanta studier som presterades under de år jag kan överblicka.

NÄTVERK

Genom IUI:s mycket goda rykte både bland forskare och hos företagen fick institutet en stor betydelse som rekryteringsbas även långt utanför den akademiska världen. Långt ifrån alla medarbetare fortsatte på den akademiska banan utan fick olika positioner i näringslivet inklusive medieföretag. Många kom också att spela en viktig roll i offentlig förvaltning. De nätverk som skapades på IUI kom förmodligen de flesta som arbetade på IUI att ha nytta av. Jag kan endast illustrera IUI-nätverkets betydelse för mig. Här ska jag stanna vid hur jag själv fick jobb och rekryterade från IUI-nätet.

En gammal IUI:are kom att spela en stor roll för min konjunkturanalys utan att jag hade träffat honom. Det var Erik Ruist. Dels kom jag tidigt att läsa hans och Ingvar Svennilsons bok om den norrländska industriproduktionens konjunktürkänslighet, en riktig pärla bland IUI:s alla publikationer, dels stod han bakom Industrieförbundets produktionsindex, som var en viktig datakälla. Han hade också inom Jernkontoret skapat en verksamhetsstatistik för stålindustrin som i relevans och tillförlitlighet inte hade några motsvarigheter i Sverige. I det arbetet hade han också utbildat personalen på bruken i statistikproduktion, vilket också fick till följd att ledningarna i dessa företag hade, enligt vad jag senare skulle

komma fram till, en mycket noggrannare datauppföljning i sina beslut än vad som var vanligt i svensk industri i övrigt.⁵ Det var därför lätt för mig att få bra information om det ekonomiska läget i stålindustrin genom direkta kontakter med bruken och givetvis med Jernkontoret.

När jag 1964 började på Jernkontoret kom jag att ha stor fördel av att få samarbeta med Erik, inte minst inom ECE:s (Economic Commission for Europe) och OECD:s ställkommissioner; han var under många år ordförande i den senare. Jag kom också att medverka med två *papers* i OECD-skriften "Forecasting Steel Consumption", för vilken Erik var redaktör. Vi var nog också de första svenskar som anlätades som konsulter av EEC, när vi 1970–71 skulle yttra oss om stålsektorn i deras femårsplaner. Efter en tid märkte jag att det fanns mängder med intressanta forskningsuppgifter för ekonomer på Jernkontoret. Jag fick tillåtelse att rekrytera ytterligare en forskare. Det kändes naturligt att vända mig till IUI, där jag lyckades övertyga min tidigare arbetskamrat Lennart Fridén att bryta upp från institutet för att forska om prisbildningen på de internationella stålmarknaderna, vilken hade starka institutionella inslag.

1966 blev Erik Ruist professor i statistik på Handelshögskolan. Lennart och jag kom överens om att föreslå Jan Beckeman som hans efterträdare. Jan var IUI:s statistiker men stod tack vare sin matematiska begåvning och utbildning i främsta hand bakom många tekniska appendix i institutets publikationer. Vi blev mycket goda vänner. Ett stort gemensamt intresse hade vi i problem av den typ Martin Gardner förnöjde sin läsekrets med i *American Science*. Det intresset, typ sällskapslek, gjorde mig uppmärksam på att lösningar inom min problemsfär påfallande ofta inte finns där de enligt den konventionella visdomen borde finnas. Jag är övertygad om att Gardners lättsamma problem, vars lösning inte kräver hög matematisk utbildning utan snarare förmågan att hitta en lucka i den tunnel som begränsar seendet, kan vara minst lika nyttiga för en forskare som att härleda konvergensvillkor för olika matematiska funktioner. En forskare i ekonomi står nästan aldrig inför färdigformulerade problem som bara väntar på en matematisk lösning, utan när hon eller han tillgriper matematiska lösningar har de själva fått formulera problemet. Ett bra exempel på sådant tänkande är "upptäckten" av värdet på en europeisk option på exempelvis en aktie. Sedan förra sekelskiftet hade Bachelier och andra matematiker sökt lösningen på detta problem. När den till slut kunde presenteras var det visserligen i en skön matematisk formel, men Black, Scholes och Merton kom inte på lösningen via matematiskt tänkande utan just genom att finna luckan i den tunnel där forskare tidigare irrat omkring. Luckan fann de genom att bilda en portfölj av en option och x aktier (x är ett

⁵ Jag har berättat detta i en artikel i *Marknadsvetande* (Vinell 1982).

tal mellan 0 och 1) som ger samma resultat vilket framtida värde aktien än får. Därefter kunde de komma fram till lösningen via andras bidrag till matematiken, i första hand Itos underbart kraftfulla sats, och sin egen kunskap i arbitrageanalys. Härledningen ter sig visserligen mycket imponerande, men det var "luckan" som gav dem Nobelpriset.

I februari 1972 gick jag längs Sveavägen och funderade på om jag skulle acceptera ett jobberbjudande som var frestande sett till både utmaningen och lönevillkoren. Jag misstänkte dock att jag skulle få kraftigt skjuta fram mina planer på att färdigställa min doktorsavhandling, trots att analysarbetet var klart. Vid Sveavägen 65 stegade jag in på Handels studentkår för att ta en kopp kaffe. Där satt Kalle Jungenfelt. Han lyfte ena handen i vädret och sa: "Nu har jag det!" Vadå, svarade jag och trodde att han tillfört Pontryagins maximumprincip en ny dimension. Problemet var något mer trivialt. Kalle var ordförande i grafiska kommittén, som behövde en ny huvudsekreterare.

– Du får två år på dig att avsluta jobbet.

– Låter kul.

Vi spillde inte alltför många ord på utredningen. Dagen därpå skrev jag på ett anställningsavtal hos Tony Hagström, som var statssekreterare på Industridepartementet. Jag fann då att en av kommitténs medlemmar var Lars Lidén, också han en gammal IUI:are.

Det gick utomordentligt lätt att arbeta med Kalle Jungenfelt. Det visade sig att Kalle, samtidigt som han som ekonom var jämviktsanalysen trogen, också var pragmatisk. När jag kom hade han strukturerat arbetet och han bidrog med att skriva kapitlet om framtidsperspektiven för den grafiska industrin. Vi var båda intresserade av att åstadkomma en bra utredning, men med villkoret att tiden för produktionen inte fick överskridas. Vår gemensamma tid på IUI spelade säkerligen stor roll för effektiviteten i arbetet. Vi lyckades tidsmässigt och jag tror också att kvaliteten var god. I varje fall berättade Gunnar Söder, statssekreterare i den borgerliga regering som tillträdde 1976, att han satt upp den som modell för Industridepartementets utredningar.

1978 anställdes jag av Industriförbundet som chef för den marknadspolitiska avdelningen. Några år senare blev jag förbundets chefsekonom. Lars Nabseth var vd. Han hade dessutom varit förste opponent på min avhandling. Andre opponent var Bo Carlsson, som senare hamnade på IUI. Det förtroende som byggdes upp på IUI gjorde samarbetet mellan Lars Nabseth och mig lätt (från min sida), vilket inte hindrade att vi stundtals hade starkt olika åsikter. Sådant tillhörde dock det normala på IUI. Det hade vi lärt oss att leva med. Vi var ju härdade av IUI-andan. Jag har en känsla av att styrelsen på Industriförbundet ibland inte riktigt insåg vilken fin företrädare industrin hade i Lars Nabseth. Jag kunde på nära håll

se hur ledigt han klarade debatterna, inte bara i ekonomisk politik, med ministrar från olika departement, och hur lätt han kunde gå djupt in i sakfrågor med experter av skilda slag. När det gäller den interna styrningen hade Lars förmodligen tagit intryck av sin tid som IUI-chef. Han gav i den andan avdelningarna nästan total frihet att utforma sin egen verksamhet. Resultatet skulle dock vara gott. Den ledningsfilosofin liknar åtminstone på ytan den som tidigare IUI-chefen Jan Walander tillämpade som vd på Handelsbanken.

Min uppgift på Industriförbundet var att granska den ekonomiska politiken från ett industriperspektiv. Det medförde stort deltagande i estraddebatter, många föredrag och debattartiklar. Trots att vi på avdelningen för ekonomisk politik producerade flera skrifter hade jag tidigt känt ett starkt behov att skapa en vetenskapligt grundad plattform för våra debattinlägg. När vi fick över Lennart Ohlsson, tidigare IUI-are, kände jag att det var dags att genomföra idén. Jag visste att Lennart i likhet med mig hade ett stort intresse för industriell ekonomi och till skillnad från de flesta ekonomer hade han både djupa och breda kunskaper om svensk industri; med andra ord var Lennart en självklar rekrytering. Han hade också en annan i sammanhanget lämplig egenskap: både som person och analytiker är han mycket olik mig. Det blev stundtals jobbigt men i sista hand riktigt bra. Efter närmare två års arbete där mycken fritid offrats av oss båda, kunde vi hösten 1987 presentera boken *Tillväxtens drivkrafter: en studie av industriers framtidsvillkor*. Med sina 260 tätskrivna sidor var den till både form och innehåll en studie av den gamla IUI-modellen. Jag tyckte väl att den borde ha gjorts på IUI, men den vetenskapliga konkurrensen hade fört in institutet på andra spår.

Med två analytiska grepp skilde sig vår studie från tidigare forskningsrapporter och utredningar om svensk industri. Dels hade vi en ny indelning av industrin, dels belyste vi risken i ett lands industristruktur med utgångspunkt i två dimensioner – kapitallåsning och prognososäkerhet. Industrisektorerna definierades med utgångspunkt i resursanvändning: forskare, välutbildade tekniker, övrig personal och kapital. Då prognososäkerheten i regel är låg måste företagen vara flexibla för att kunna parera oväntade händelser. Vi fann att politiken ofta straffade pareringsstrategier och obegripligt nog gynnade de industrier som hade motsatta egenskaper, dvs. sådana som kännetecknades av hög kapitallåsning. Som exempel kan nämnas att forskningsintensiv industri hade dubbelt så hög effektiv skatt som den kapitalintensiva industrin (huvudsakligen skogs- och stålindustri). Trots att boken inte hölls i en populär ton fick den stor genomslagskraft;⁶ vårt manus hade dock, trots god intern redaktionell insats, nog behövt utsättas för Najas sax. För

6 I en uppskattande ledare på DN skrev Nils-Eric Sandberg: "Det är ingen läsning för barn". Det var på gott och ont en träffande kommentar.

mig gav arbetet den angenäma känslan att jag tjugo år efter det att jag lämnat IUI fick vara med om att producera en bok i den anda som genomsyrade forskningen under den tid jag arbetade där. Än i dag tycker jag att flera strukturfrågor, inte minst energipolitiken, skulle må väl av att föras i våra termer.

FORMELL OCH REELL PROFESSIONALISM

Jag var bara tre år på IUI, men via IUI-nätverket kom ingen annan arbetsplats att få större betydelse för min professionella utveckling. Professionalism måste dock underhållas. En docenttitel må ge en expertstämpel, men den är ingen evig kunskapsgaranti. Jag blev väl medveten om detta när jag efter en femårig sejour på ett industriföretag skulle vikariera på Erik Ruists professur i statistik. Det var minst sagt besvärande att notera att jag glömt det mesta i ämnet, varför det bara var att ta skeden i vacker hand och börja med att repetera tvåbetygslitteraturen; högmod gynnar definitivt inte kunskapsutveckling. Av bara farten kom jag dock att ägna stor tid åt Harald Cramérs magnum opus *Mathematical Methods of Statistics*. Denna läxa fick mig att se till att fortsättningsvis upprätthålla baskunskaper i nationalekonomi och statistik, vilken min huvudsysselsättning än var. En bra metod var att undervisa i dessa ämnen. En annan var att åta sig utredningsuppdrag. IUI-tiden gav mig den yrkesstolthet som krävs för sådana – i regel inte särdeles inkomstbringande – insatser.

REFERENSER

- Abbot, Lawrence (1955), *Quality and Competition: An Essay in Economic Theory*. New York: Columbia University Press.
- Albinsson, Giron (1962), *Svensk populärpress 1931–61*. Stockholm: IUI och Almqvist & Wiksell.
- Cramér, Harald (1966), *Mathematical Methods of Statistics*. Princeton, NJ: Princeton Mathematical Series.
- Haberler, Gottfried (1941), *Prosperity and Depression: A Theoretical Analysis of Cyclical Movements*. Genève: Nationernas Förbund.
- Höglund, Bengt (1963), *Modell och observationer. En studie av empirisk anknytning och aggregation för en linjär produktionsmodell*. Stockholm: IUI och Almqvist & Wiksell.
- Höglund, Bengt och Lars Werin (1964), *The Production System of the Swedish Economy*. Stockholm: IUI och Almqvist & Wiksell.
- Jungenfelt, Karl G. (1966), *Löneandelen och den ekonomiska utvecklingen*. Stockholm: IUI och Almqvist & Wiksell.
- Kritz, Lars (1966), ”En helt vanlig dag på IUI”. I *19 Appendices in Honour of Ragnar Bentzel*. Begränsad stencilupplaga. Stockholm: IUI.
- Lundberg, Erik (1953), *Konjunkturer och ekonomisk politik: Utveckling och debatt i Sverige sedan första världskriget*. Stockholm: SNS.

- Mickwitz, Gösta (1959), *Marketing and Competition. The Various Forms of Competition at the Successive Stages of Production and Distribution*. Helsingfors: Commentationes humanorum litterarum.
- Ohlsson, Lennart och Lars Vinell (1987), *Tillväxtens drivkrafter: en studie av industris framtidsvillkor*. Stockholm: Industriförbundets Förlag.
- Ortmark, Åke (1963), *Sveket mot konsumenterna*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Rasmussen, Arne (1955), *Pris- eller parameterteori*. Köpenhamn: Einar Harck.
- Ruist, Erik (red.), (1974), *Forecasting Steel Consumption: Cross-section and Time-series Approaches*. Paris: OECD.
- Ruist, Erik och Ingvar Svennilson (1948), *Den norrländska skogsnäringens konjunkturkänslighet under mellankrigsperioden*. Stockholm: IUI.
- Schneider, Erich (1957) *Einführung in die Wirtschaftstheorie. T. 3, Geld, Kredit, Volkseinkommen und Beschäftigung*. Tübingen: J.C.B. Mohr.
- Shubik, Martin (1961), "Objective Functions and Models of Corporate Optimization". *Quarterly Journal of Economics*, vol. 75, nr 3, 345–375.
- Vinell, Lars (1961), "Företagens marknadspolitik – några drag i nyare mikroteori". Examensuppsats, Handelshögskolan i Stockholm. Stockholm: Beckman.
- Vinell, Lars (1973), *Business Cycles and Steel Markets: Studies in Demand Variations and Firms' Short-term Behaviour in the Swedish Steel Market*. Doktorsavhandling. Stockholm: Beckman.
- Vinell, Lars (1982), "Företaget och prognoserna". *Marknadsmedvetande*, årg. 13, nr 1, 9–22.
- Vinell, Lars, Jonas Fischerström och Martin Nilsson (2007), *Efficient Portfolio Management: Classical and Modern Approaches*. Stockholm: Norstedts Juridik.

FÖRFATTARPresentation

Lars Vinell är född 1935 och fick sin grundutbildning i ekonomi på Handelshögskolan i Stockholm, där han också tog sin doktorsgrad (docent). Under sin studietid arbetade han extra på Sveriges Allmänna Exportförening. På IUI var han 1961–64. Hans arbetsgivare efter IUI har varit Jernkontoret 1964–71, Industridepartementet 1972–73, Uddeholm AB 1974–78 och Industriförbundet 1978–91. Därefter har han drivit ett eget konsultföretag med verksamhet huvudsakligen inom den finansiella sektorn. Lars Vinell har också verkat som lärare. Åren 1960–72 ansvarade han för en kurs i allmän företagsekonomi på sektionen för fastighetsekonomi vid KTH. Hösten 1978 och våren 1979 var han tf. professor i statistik respektive nationalekonomi. 1992–2001 var han adjungerad professor i finansiell ekonomi vid Stockholms universitet. Lars Vinell har och har haft ett flertal styrelseuppdrag. Han har vid tre tillfällen anlitats av regeringen som särskild utredare. Dessutom har han försökt återgälda förmånen att få de resurser av den akademiska världen som en disputation kräver genom att vid fyra tillfällen ställa upp som opponent på doktorsavhandlingar.